

DET UBEVIDSTE OG SYMPTOMERNES SPROG

Birgitte Diderichsen

Artiklen diskuterer det ubevidste ud fra den måde, som det viser sig på i forskellige former for psykiske lidelser, men med en særlig vægt på den skizofrenes tanke- og sprogforstyrrelser. Med baggrund i lacaniansk psykoanalyser differentiering imellem imaginære og symbolske identifikationer giver artiklen et forslag til, hvordan de forskellige skizofrene forstyrrelser og sammenbrud i sprogfunktionen kan ses som resultat af specifikke former for identifikation.

Titlen på denne artikel er *Det ubevidste og symptomernes sprog*. Jeg vil belyse det ubevidste ud fra de måder, som det udtrykker sig på i de symptomer, som kendetegner forskellige former for psykiske lidelser. I artiklen har formuleringen »symptomernes sprog« en dobbeltbetydning. Den går for det første på symptomernes udtryk, og det behøver ikke nødvendigvis at være sprogligt formuleret. Faktisk er det i de fleste tilfælde det modsatte - udelukket fra sproglighed. Samtidig bruger jeg imidlertid betegnelsen »symptomernes sprog« mere bogstaveligt, idet et tyngdepunkt i artiklen vil være en analyse af skizofreniens symptomer - og her har vi netop at gøre med en form for psykisk lidelse, hvor det ubevidste blander sig direkte i sproget. Skizofreniens hovedsymptom ligger i tanke- og sprogfunktionen. Fremstillingen vil ud over skizofrenien som en slags klangbund inddrage narcissismens problematik.

Det ubevidste er kendetegnet ved, at det *nægtes oversættelse til ord*, mente Freud. Det ubevidste er *den Andens tale* og er *struktureret som et sprog*, mente Lacan. Den tilsyneladende modsætning mellem disse to udsagn om det ubevidste er en af inspirationskilderne til den analyse af »symptomernes sprog«, som jeg vil foretage i det følgende.

Symptomet er i egentligste forstand en kompromisløsning, som Freud påpegede det. Symptomet er på en gang udtryk for det ubevidste ønskes manifestation og dets fordrejning til ukendelighed. Ethvert udtryk (adfærd, tale, påklædning) er i en vis forstand et symptom. En psykotisk, en neurotisk og en narcissistisk person har forskelligartede måder at henvende sig til terapeuten på. Når den psykotiske henvender sig er hele henvendelsen, hele hans fremtræden og kommunikation identisk med symptomet. Når neurotikereren henvender sig præsenterer han et bestemt afgrænset symptom, f.eks. angst eller tvangstanker, som i hans selvforståelse er *problemet*, som han gerne vil befries for. At overføringsneurosen vil vise, at denne selvforståelse er for begrænset gør ikke klientens udgangspunkt mindre vigtigt.

Når den narcissistiske person henvender sig fortæller han om en række problemer, som har at gøre med hans relationer til andre mennesker. Ofte vil der også her være et bestemt *symptom*, som er anledning til henvendelsen og som klienten forstår som sit *problem*.

Klienten formulerer sit problem ud fra den bevidste opfattelse, han har af problemet. Symptomet skabes imidlertid et andet sted, nemlig i det imaginære register, i det forestillingsunivers, hvor klientens jeg er blevet fremmedgjort og underlagt en anden tale. Netop derfor er klientens symptom uforståeligt for ham selv.

Vi skal i det følgende se nærmere på dette imaginære register, idet det er min hypotese, at de måder symptomer manifesteres på i de forskellige former for psykiske lidelser har at gøre med specifikke former for identifikation resp. manglende identifikation.

Forholdet mellem det bevidste og det ubevidste må forstås som en helt særlig form for kommunikation mellem to forskellige slags sprog - det sprog, klienten benytter i formuleringen af sit problem, og det sprog, som det ubevidste taler. Det ubevidste er en slags ord-løshed. *Jeg ved ikke hvad det er med mig*, siger klienten - et udtryk for, at han i fundamental forstand ikke kan komme til orde. I psykoterapien forsøger patienten at formidle, hvori hans problem består, forsøger at kommunikere til terapeuten det, som han end ikke selv ved hvad er, men som ikke desto mindre bliver bestemmende for hans liv - hans relationer til andre mennesker, hans arbejdshæmning, hans manglende kærlighedsevne. Klienten forsøger sig med tilnærmede formuleringer af den mangel, det »sorte hul« af uvidenhed, som præger hans livsførelse og giver anledning til et dybt smerteligt savn - og en ikke altid erkendt sort melankoli af tomhed og manglende eksistens.

Psykoterapien er den proces, hvorigennem det ubevidste afdækkes og det hidtil ikke-formulerede kommer til syne. Først i sin neurotisk fordrejede form, men såfremt terapien lykkes, da som en nyskabelse, en metamorfose, en forsoning med sig selv. I psykosen som en helt ny væren.

De to sprog

Symptomet opstår i et møde mellem to sprog, det bevidste og det ubevidste sprog. Det første er det interpersonelle og intersubjektive sprog, som tjener social kommunikation og en række adaptive funktioner samt også bestemte former for erkendelse af den verden, vi lever i. Barnet møder dette sprog fra det øjeblik, det kommer til verden. Sproget er der *før* barnet, som derefter må erhverve sig det. Sproget er med til at udvikle barnets erkendelse af sin omverden og af sig selv - tankemæssigt såvel som socialt og følelsesmæssigt. Psykoanalytisk udtrykt er det barnets *real-jeg* som dette sprog er med til at udvikle. Barnet er underlagt dette sprog og dets muligheder og begrænsninger, men er efterhånden som sprogerhvervelsen finder sted samtidig bruger af det, *den der taler*.

Sideløbende med dette sprog fungerer imidlertid et andet sprog eller måske snarere *en anden tale*, som er meget tættere bundet til den talendes subjektivitet. Når vi siger noget, er der samtidig noget andet, som ikke bliver sagt. Enhver fremstilling er samtidig en tildækning af noget andet - dette er psykoanalysens helt centrale indsigt. Den talende er subjekt for sin tekst samtidig med, at han er objekt for såvidt som udtalelsen siger noget om ham.

De psykiske lidelsers symptomer er det sted, hvor det ikke-sagte, det fortrængte viser sig. Symptomerne er *den anden tale*, det ubevidstes tale, forklædt i det specifikke symptoms særlige kostume. Denne tales sprog er mindre kendt - det er formet i et imaginært register, og det kræver en lang proces at oversætte det til et sprog, som giver det adgangsbillet til den bevidste væren. Det er dette sprog, Freud talte om, når han sagde, at det fortrængningen nægtede det ubevidste var oversættelsen til ord. Derfor viser det ubevidste sig hos neurotikeren som huller eller fejl (fortalelser) i teksten. Det terapeutiske overføringsforhold er der, hvor det bliver tydeligt, at klienten siger noget andet end det, han på et bevidst plan mener at sige.

Hos den psykotiske er det ubevidstes tale imidlertid synlig - den optræder direkte i tankeforstyrrelserne, vrangforestillingerne og hallucinationerne. Den følgende analyse vil primært angå tankeforstyrrelserne.

Den skizofrene tale

I afhandlingen om *Det ubevidste* (1915) skriver Freud, at det, der giver det skizofrene symptom dets særegenhed, er »ordrelationens dominans i forhold til tingsrelationen«. Der ser i skizofrenien ud til at være et misforhold sådan, at ordet og det dermed betegnede tingsforhold ikke længere dækker hinanden. Disse overvejelser hos Freud afløser det tidligere synspunkt, nemlig at der var tale om forskellige typer af »psykisk nedskrift«, nemlig en ubevidst, en førbevidst og en bevidst (Freud, 1896). Det, der adskiller det ubevidste fra det bevidste er, at den ubevidste forestilling alene rummer tingsforstillingen, mens den bevidste omfatter tingsforestillingen plus den tilhørende ordforestilling, dvs. objektforestillingen. Det førbevidste er da det sted, hvor tings- og ordforestilling knyttes sammen og bliver en objektforestilling. For neuroserne betyder denne indsigt, at det fortrængningen nægter de ubevidste forestillinger er *oversættelse til ord* (Freud, 1915).

Den indsigt, der ligger i disse overvejelser hos Freud, er i umiddelbar overensstemmelse med psykoanalysen som en *talekur*. Samtidig rejser tankegangen imidlertid en hel række af problemer omkring forholdet mellem det sproglige udtryk og det, vi mener eller tror at dække med dette udtryk. Sprogvidenskaben har forlængst påvist, at det sproglige tegn langt fra har noget entydigt forhold til den genstand eller den relation, det betegner,

og dertil er der heller ikke noget entydigt forhold mellem det sproglige tegns udtryks- og indholdsside.

At psykiske lidelser også indebærer ændringer i sprogfunktionen er velkendt i hvert fald så vidt angår skizofrenien. *Tankeforstyrrelser* er et centralt diagnostisk kriterium for skizofrenien, og der foreligger en omfattende empirisk udforskning af den skizofrene tænkning og en række teoretiske forklaringsforsøg. Der er det specielle ved skizofrenien, at den forstyrrede tanke- og sprogfunktion *er selve symptomet*.

Freuds karakteristik af skizofrenien som en tilstand, hvor ordrelationen dominerer på bekostning af tingsrelationen, hviler på den iagttagelse, at der i skizofrenien forekommer »ordrester«, som hænger frit i luften uden tilknytning til det tilsvarende sags- eller tingsforhold. Det kan være mere eller mindre uigennemskueligt, hvad disse »ord-rester« henviser til. Det subjekt, som ord-resterne repræsenterer, kan vi derimod med sikkerhed sige er fragmenteret i samme grad som den sproglige tekst er blevet til netop *rester*.

I den klinisk-kognitive undersøgelse af den skizofrene er »ord-resterne« blevet til »tankeforstyrrelser«. De forstås inden for en logik, som isolerer tænkningen fra resten af subjektet. Kognitionsforskningen arbejder nemlig kun med et slags sprog, det præcise entydige sprog med klar reference. Når man spørger inden for en sådan forståelsesramme kan afvigelse fra den vedtagne implicite logik kun forstås som *forstyrrelser*. Problemerne opstår først, når forskeren skal forsøge at forklare, hvorfor de observerede forstyrrelser forekommer, og her viser de talrige forklaringsforslag med al ønskelig tydelighed, at en afgrænsning til den tankemæssige funktion højst får fat i et enkelt aspekt af fænomenet. Problemerne bliver endnu mere synlige, når man også vil *forstå* hvad der foregår.

Når en 26 årig skizofren mand på et spørgsmål om, hvorvidt han føler angst, når han er sammen med andre mennesker, svarer: »Et vrang når jeg står ud af bussen«, - og derefter tilføjer, at det er fordi han skal besøge sine forældre (og altså ikke busturen i sig selv) - så er det ganske vist tankeforstyrret på den måde, at det ikke umiddelbart er klart, hvad bemærkningen henviser til, men der ligger samtidig i svaret en information om patienten, som rækker ud over det kognitive. Tilsvarende når patienten på forespørgsel om hans aktuelle tilstand siger: »Kærlighed, som helbreder alting«. Bemærkningen er fjern, usammenhængende i forhold til konteksten, en løs association, men samtidig er det tydeligt, at patienten hermed vil sige noget, som er vigtigt for ham, men som ikke kan fastholdes. Bemærkningen er på sin egen måde fortættet af mening, den handler nærmest om hele livet og den er hverken uindfølelig eller uforståelig.

Den form for tænkning, som patienten illustrerer, betegnes i psykoanalysen som *primærproces*tænkning og er kendetegnende for det ubevidste. Primærprocessen danner modsætning til den kommunikativt fungerende og interpersonelt overensstemmende sprogbrug, som betegnes som *sekundærproces*tænkning. Når den skizofrene patients tænkning i tiltagende grad styres

af primærprocessens logik, betyder det ikke, at sekundærprocessen helt bortfalder. Ordenes genstandshenvisende funktion bevares i de fleste former for skizofreni, ligesom også automatiserede begreber fungerer (Vygotskij, 1934, 1956) - den skizofrene ved godt, hvad bordet er, når han bliver bedt om at dække bord, og han ved også hvad det betyder at »dække bord«. At han gør det søvngængeragtigt og formentlig befinder sig i en helt anden verden, hvor intet er mere ligegyldigt end borddækning, er en anden sag.

Primærprocestænkningen kendetegnes ved to former for ligheds-tænkning: *fortætning* og *forskydning*, svarende til sprogvidenskabens *metaforer* og *metonymier*. Den skizofrenes måde at identificere ting i verden på bygger meget ofte på disse sprogstrukturer frem for på en logik, som bygger på genstandsmæssig identitet.

Den kognitive skizofreniforskning har haft en udstrakt interesse for, hvorvidt den skizofrene tænkning kunne ses som udtryk for manglende abstraktionsevne. Til påvisning af en begyndende defekt i abstraktionsevnen bruges ofte ordsprogstest, hvor man beder den skizofrene forklare ordsprogenes figurative betydning. Den skizofrene begynder f.eks. at fortælle om drivhuse, når man beder ham udlægge ordsproget »Man skal ikke kaste med sten, når man selv bor i et glashus«. Dette tages som udtryk for konkrethed/-bogstavelighed. Sværere bliver det straks, hvis patienten svarer: »Ja, man lever i en glasklokke«, et svar som giver en ny metafor - den negang for den skizofrenes liv. Konklusionen skal måske snarere være, at den skizofrene ikke nødvendigvis deler metaforik med den autoriserede samling metaforer som ordsprogene er. Faktisk har ordsprogene i mange tilfælde mistet deres erkendelseskraft netop fordi de er forslidte. »De er sure sagde ræven....« er så forslidt, at man ikke engang behøver at sige resten af ordsproget, før alle ved, hvad det drejer sig om. Metaforers kraft består i at de afdækker en ny væren - med en Heideggersk formulering. Med sine egne metaforer afdækker den skizofrene en ny form for væren. Konventionelt vedtagne metaforer kan den skizofrene ikke bruge netop p.g.a. deres konventionelle karakter. Den skizofrenes væren-i-verden er sidst af alt konventionel.

Den kognitive forskning inden for skizofreniens område bygger på den forudsætning, at den grammatisk-logiske opbygning af sproget i overbegreber, underbegreber osv. også gælder for den skizofrene. Ellers kan man ikke nå frem til resultater, som beskriver den skizofrene tænkning som en defekt i evnen til abstrakt begrebsdannelse (Vygotskij, 1934, 1956). Informationsforskningens forsøg på at give en relevant beskrivelse af den skizofrene kognitive stil er i endnu højere grad misvisende. At se den skizofrene tænkning som perceptuelt orienteret og med en underaktivitet af konceptuelle processer i informations processeringen (Magaro, 1980, 1981) får kun nærmest tilfældigt fat i et aspekt ved denne tænkning, nemlig det, som drejer sig om det »flydende« i den skizofrene verden, at ting og fænomener simpelthen ikke optræder i faste koncepter.

Jeg har i anden sammenhæng formuleret det sådan, at sprogets desintegration og det psykotiske realitetsbrist er et og det samme, »ordresterne«

og det fragmenterede sprog udtrykker et realitets-skred. Tankeforstyrrelserne må ses som den skizofrenes sidste forsøg på at fastholde en virkelighed, som er ved at glide ham af hænde og af sind (Diderichsen, 1990). Når sproget »giver slip« mister den skizofrene fornemmelsen af sin egen realitet. Det er ikke en normbestemt realitet han taber, men noget langt mere smerteligt - hans egen væren-tilstede i en intersubjektivitet. Af samme grund kan man heller ikke med rimelighed tale om, at den skizofrenes tænkning er konkret eller abstrakt - det er hele kontakten med en intersubjektivt bestemt sproglighed, hvor begreber kan være abstrakte eller konkrete, han mister fornemmelsen for. Et ord kan for den skizofrene det ene øjeblik dække et meget konkret kropsligt forhold og i det næste øjeblik en subtil indsigt, eller eventuelt begge dele på en gang. Det kan skifte fra det ene øjeblik til det næste. Det afgørende er, at der ikke optræder faste størrelser, som ikke kan udveksles med noget andet.

Et andet træk ved det skizofrene sprog, som iøvrigt af Freud trækkes frem som det mest karakteristiske for skizofrenien, er den skizofrenes hypokonder- eller *organsprog* (Freud, 1915).

En 28 årig skizofren ung mand, hvis tanker styres af engle fortæller, at han har set englene - »jeg har et skarpt syn, det er noget med mit synsfelt - jeg har et særligt synsfelt, jeg havde briller som barn, men jeg har smidt dem væk - jeg ser grim ud« (med briller, han har bygningsfejl på øjnene).

En 28 årig kvinde, ligeledes skizofren, fortæller i forbindelse med et afbrudt uddannelsesforløb, at det er »p.g.a. mit handicap - jeg er blind på det ene øje, jeg kan ikke læse, mine øjne ser ikke det samme« (kvinden er ikke blind, men har en bygningsfejl på det ene øje).

Af begge eksempler fremgår det, hvordan ordene fortættes, således at et enkelt ord repræsenterer en hel tankerække. Øjet som organ bliver det, der bærer hele betydningsindholdet. I en vis forstand en smuk metaforik, som kunne være hentet fra eventyrenes verden. I H.C. Andersens eventyr *Snedronningen* får den lille dreng en splint af troldspejlet i øjet, så han herefter kun kan se det onde i andre mennesker, i samme forfatters *Historien om en moder* vil moderen forære Døden sine øjne, hvis blot hun må få sit døde barn tilbage.

Men den skizofrene fortætning og forskydning af betydningsindhold er ikke noget eventyr. Den skizofrene metaforik og metonymi er på en særlig måde nærmest det modsatte, idet den »behandler konkrete ting som om de var abstrakte« (Freud, 1915, s. 197). De skizofrene ordrester har sluppet forbindelsen til det sagsforhold, den tingsforestilling, de oprindeligt betegnede - og lever nu deres eget liv. Der er ingen vej tilbage - den skizofrenes virkelighed er *ordene*, der er ikke noget bag ordene, som der henvises til. Dette fænomen er af Ogden beskrevet som »the schizophrenic state of non-experience« (Rosenbaum, 1986).

I begyndelsen af psykosen kan den skizofrene selv give udtryk for denne non-experience: »Tankerne bliver tomme« (26 årig ung mand). »Jeg tænker ikke. Normalt hører man en stemme inde i sit hovede, som siger hvad man

tænker. Efter jeg er blevet syg har jeg ikke hørt min egen stemme« (28 årig mand).

At den skizofrene tænkning kan udtrykke sig metaforisk (omend ikke i skabende metaforer) hænger sammen med, at metaforerne er tættere på den måde, den skizofrene oplever på - metaforer er bevægelige og ikke så fastlagte som de sproglige begreber. Det er mere åbent, hvad en metafor henviser til, og denne »åbenhed« ligger tættere på den skizofrene oplevelses kvalitet. Tilsvarende indebærer den skizofrenes brug af metaforer heller ikke, at metaforerne har faste betydninger i det skizofrene univers - de er lige så flydende og udskiftelige som resten af patientens verden og de er måske derfor den eneste form for sprogstrukturer, som kan give den skizofrenes væren et kommunikativt udtryk.

Metaforer er sproglige strukturer eller dannelser, som har deres styrke i det *ikke entydige* - metaforernes indsigtsgivende styrke ligger i, at de overfører betydning fra et område til et andet, som endnu ikke er tilstrækkeligt belyst eller som der kan være grunde til at belyse på en ny måde. I reglen overfører metaforen betydning fra et mere jordnært og let begribeligt område til et mindre håndgribeligt som f.eks. menneskelige relationer. Det gælder i hvert fald i udpræget grad ordsprogene, de er folkelig livsvisdom i lommeformat. Ordsproget om stenene og glashuset siger f.eks. noget om, at man skal rette blikket mod sig selv før man retter skytset mod andre. For en skizofren, som ikke har nogen relation til »den anden«, er dette ubegribeligt.

Ser vi på metaforer mere generelt, så er de ikke mere fastlagte i deres betydning end mennesker gør dem til. De adskiller sig fra konkrete sproglige betegnelser ved, at deres betydning opstår i *feltet mellem* to forskellige begrebsområder, hvor det ene bruges som et billede på det andet. Der ligger ikke som ved genstandsbetegnelsen en konkret erfaring med verden til grund for metaforen. Det er derfor indlysende, at den såkaldte skizofrene nedbrydning af abstraktionsevnen i skizofreniens begyndelsesfase netop må vise sig i den metaforiske tænkning (operationaliseret i ordsprogstesten), fordi den ikke er forankret i en konkret omgang med verden, men fungerer *imellem begrebsfelter*. Når den skizofrene ikke forstår ordsproget ud fra den konventionelle metaforik, som andre stort set er enige om, er det fordi overføringen af betydning fra det ene begrebsfelt til det andet ikke fungerer. Den skizofrene har så valget mellem at gå tilbage til det oprindelige begrebsområde og udlægge ordsproget bogstaveligt, eller han kan bruge ordsproget som udgangspunkt for skaben af ny mening gennem en ny metafor, som danner betydning i det skizofrene univers, f.eks. ved at knytte sig til hans egen væren - om ikke andet da på et kropsligt niveau.

Når ordsprogets konventionelle metaforik ikke fungerer for den skizofrene hænger det sammen med, at menneskelige relationer er farlige eller ikke-eksisterende for den skizofrene. Hvordan da forstå nogle visdomsord, som udsiger noget om dette felt? Metaforer forudsætter en fællesmenneskelighed, en intersubjektivitet, hvis de skal kommunikere noget. Når de ikke

fungerer for den skizofrene er det, fordi han netop er skilt ud fra intersubjektiviteten, eventuelt aldrig indlemmet i den. Hans kontakt til den konkrete genstandsverden er trods alt tættere, selv om heller ikke den altid er særlig nærværende; derfor kan udlægning af ordsprogenes konkrete begrebsområde være den skizofrenes løsning. På tilsvarende måde som det 2-årige barn, der endnu kun delvist har fundet ind i sproget og derfor på moderens diskrete bemærkning om, at »han har lange øren«, reagerer med at bede om at se sine lange ører i spejlet!!!

Det sprog, som går i stykker i den skizofrene proces, er det fælles intersubjektivt fastlagte system af betydninger og betydningsstrukturer, som et bestemt sprog danner, et system, som har udviklet sig i takt med det pågældende samfunds kulturelle og strukturelle udvikling. Sproget er på et kulturelt-samfundsmæssigt niveau formidlingsfæren mellem enkeltindividet og den verden, vi lever i. Vi kan have en direkte sanselig relation til en sten, vi kan se den, løfte den og mærke dens tyngde, kaste den - men vi ved ikke, at det er en *sten*, før vi har et sprog. Det 1-2 årige barns ivrige spørger efter tingenes navne viser, hvor vigtigt sproget er for adgangen til den fællesmenneskelige verden. En stor del af børneopdragelsen består i at indvi barnet i denne sproglighed. Sproget er den menneskelige måde at skabe sammenhæng og struktur i den omgivende virkelighed på.

Symbolsk og imaginær identifikation

I forsøget på at opnå indsigt i den psykiske problematik, som ligger bag den skizofrene tales karakter, skal vi se nærmere på de former for identifikation, som fungerer i den psykoseksuelle udvikling.

Når Freud talte om skizofreniens *ordrester* og neurosens *manglende oversættelse til ord* samt tings- og ordforstillingens eksistens i parallelle registre er dette en primitiv model over meget komplicerede forhold. Den manglende oversættelse til ord er en manglende plads i den intersubjektive sproglighed. Hos den skizofrene har ordet eller udsagnet mere at gøre med den skizofrene selv end med det betydningssystem, som ordene rent sprogligt indgår i. Når vi taler om *realitetsprøvelsen* som kriterium for psykosen, så er det adgangen til den fællesmenneskelige sproglighed, vi henviser til.

De begyndende indsigter, Freud præsenterede omkring sprogets betydning i forbindelse med forholdet bevidst/ubevidst, er stort set kun fulgt op i fransk psykoanalyse. Lacan skaber med sin differentiering imellem et *imaginært* og et *symbolsk* register i subjektets dannelse klarhed over, hvordan en ikke-sproglig tale kan blande sig med den symboliserede tale (Lacan, 1977). De to registre tilsvarende henholdsvis den primære narcissisme og Ødipuskomplekset i den freudske psykoanalyse.

Indsigten i hvordan subjektets tilbliven afhænger af forholdet mellem det imaginære og det symbolske er den lacanianske psykoanalyses afgørende bidrag. Den imaginære orden har at gøre med en tidlig udviklingsfase,

spejlstadiet, hvis navn refererer til vigtigheden af spejlende relationer i barnets tidlige udvikling. Spejlfasens identifikationer sker via perception af billeder - af andre og af sig selv. Fordi der i perceptionen af det egne selv sker en *objektivering* må den dannede størrelse forstås som et »mig« (i modsætning til et »jeg«). I lacaniansk psykoanalyse er den perceptuelle spejling en afgørende fase i udviklingen, og den vil for altid danne et register i psyken og være kilde til alle senere identifikationer. Den oprindelige erfaring med spejlingen er symptomatisk for, hvordan oplevelsen af, hvad der er *mig* bliver en imaginær konstruktion. Lacans *mig* svarer til internaliseringen af den anden gennem identifikation; vi er bevidste om dette *selv*, men ubevidste om dets oprindelse. Jeg'et (ego) derimod er et Ideal-jeg, en dannelse via noget andet, en identifikation i forhold til noget, der rækker ud over det enkelte menneske. Tankegangen omkring identifikationen i forhold til det andet menneske (»den anden«), henholdsvis i forhold til noget mennesket overordnet (»den Anden«), som formidler menneskers indbyrdes relationer, stammer fra Hegel (se f.eks. Morell, 1991).

Hos Lacan systematiseres denne indsigt i opstillingen af de tre *ordner*, som knytter subjektet til andre og til verden i det hele taget. Enhver ændring i en orden vil få tilbagevirkninger på de andre. Den symbolske orden er den primære, idet den repræsenterer og strukturerer de to andre. Den tredje orden (som måske strengt taget ikke er nogen »orden«) er »*det reelles*«, dvs. det der er *reelt for subjektet* (og altså ikke identisk med virkeligheden). Subjektets tilbliven (dvs. frigørelsen fra de fremmedgørende billeder) kan kun ske gennem tilegnelse/overtagelse af sproget fra den anden - m.a.o. gennem en *symbolsk formidlet relation* til den anden; subjektiviteten opdages i talen med den anden.

Den symbolske orden har at gøre med, at intersubjektivitet ifølge Lacan primært beror på symbolske relationer, og at det imaginære ikke alene kan forklare intersubjektiviteten. Tankegangen indebærer, at barnet så at sige begynder sin eksistens uden for det symbolske og senere konfronteres med det i det afgørende spørgsmål: *Hvem er jeg?* - et spørgsmål, som måske bliver mere påtrængende i et samfund, hvor den »symbolske orden« ikke er særlig klart defineret. Den tanke ligger ikke fjernt, at den hyppige frekvens af »narcissistiske personlighedsforstyrrelser« og selvmord i de højt udviklede vestlige samfund kan have at gøre med en samfundsmæssig »*u-orden*« eller »*ikke-orden*«.

Den mere præcise sammenhæng mellem *det symbolske* hos Lacan og sproget/sprogerhvervelsen er ikke særlig klar, men man kan pege på visse overensstemmelser. Der er således et tidsmæssigt sammenfald mellem Lacans symbolisering og barnets erhvervelse af et symbolsk sprog i 1 1/2 - 2 års alderen, og dermed også barnets mulighed for at stille spørgsmålet: *hvem er jeg?* som overskrider barnets tidligere spørgsmål: *hvad er det?* Følgende eksempel er så tydeligt, at det næsten er et bevis på et sammenfald mellem symbolsk sprogerhvervelse og symbolsk identifikation af sig selv: Et 2 1/2 årigt barn har lært bogstav A som tegn/symbol for Adam/ham

selv. Da han går forbi en SLAGTER siger han forundret: »Hvorfor står Adam midt i den slagter?« Omvendt kan vi i det psykotiske sprog iagttage en total løsrivelse af sproget fra enhver symbolsk sammenhæng og fra den egne krop, når den skizofrene fortæller, at hans indre organer befinder sig under Østersøgade (eks. refereret i Rosenbaum & Sonne, 1979). Det må antages, at der er »forankringspunkter« for sproget, som lænker det til den symbolske orden, som formidler selvets symbolske identitet (noget som iøvrigt udfoldes i den mere lingvistiske del af Lacans forfatterskab, som jeg ikke inddrager i nærværende sammenhæng).

Spørgsmålet »hvem er jeg?« knytter sig til den centrale position som *begæret* (*le désir*) har i Lacans Freud-læsning. Den freudske opdagelse havde at gøre med begær, men specielt med begær som dette viser sig i symptomer, drømme osv. - hvor det er problematisk. Den psykoanalytiske erfaring viser ikke en simpel relation mellem et begær og et objekt, som vil tilfredsstille dette; men viser i stedet, hvordan begæret er bundet på en kompliceret måde til den Andens begær. Freuds afgørende indsigt angår det ubevidste begær i subjektets relation til den Anden. Fordi subjektets begær er ubevidst for ham, ser han efter det hos den Anden og hans begær bliver den Andens begær.

I den lacanske konception af Ødipuskomplekset har forældre-barn relationen mindst fire positioner, idet den imaginære spejlingsrelation ($a - a'$, mig-den anden) altid vil være en forhindring for den symbolske ($S - A$, subjekt-den Anden). Når subjektet i analysen skal finde sit »sande Subjekt« kastes han hele tiden tilbage i den imaginære relation ($a - a'$). Han leder efter sit »sande Subjekt« et forkert sted.

Dualiteten mellem det symbolske og det imaginære er grundlæggende i subjektets struktur. Hvis dualiteten undertrykkes og A-positionen (sandhedens sted) erstattes af den imaginære anden (a') kan resultatet blive psykosen.

Ud over den manglende symbolisering er det imidlertid min opfattelse, at en anden problematik er væsentlig i relation til den skizofrene »non-experience«. Jeg tænker her på den fundamentale tomhed, som kendetegner den autistisk skizofrene, hvor end ikke vrangforestillingens eller hallucinationens metaforik danner en livline til omverdenen. Jeg skal her tage udgangspunkt i en uddybning af den freudske psykoanalyse, som foretages af såvel Lacan som Melanie Klein.

I Lacans »skabelsesberetning« foretages der en radikal fortolkning af Freuds observation af barnets *Fort-Da* leg i *Hinsides lystprincippet* (Freud, 1920). Talen begynder med den fonemiske organisation af realiteten, som er evident i *Fort-Da* legen. Barnet sætter navn på sig selv og den anden, det gentager på forestillingsniveauet en relation, som det opdagede på et mere oprindeligt niveau, en binær opposition af tilstedeværelse og fravær. *Fort-Da* legen er således ifølge Lacan en nærvær/fravær epistemologi og kan ikke reduceres til en objektrelation (Wilden, 1968). Barnet er som udgangspunkt et med verden, det er et »total-subjekt«, et »absolut subjekt«

i en fuldkommen intransitiv relation til den omverden, det endnu ikke kan skelne fra sig selv. Nærvær-fravær er forudsætningen for identifikationen, idet objektet for at blive opdaget af barnet må være fraværende. Og omvendt må barnet opleve fraværet («manglen») for at opdage sig selv. Forudsætningen for identifikationen med den anden er således den forskellighed, som nærvær/fravær skaber. Den tidligste forskelsmarkering er en forskel i forhold til »det« før moderen - »la chose« - »det andet« som endnu ikke er personligt, et »noget« som ikke er mig.

På det psykologiske niveau er det partialobjekterne, som beforder den »mangel-oplevelse«, som skaber det ønske om forening, som identifikationen udspringer af. Derfor er disse tidlige identifikationer ifølge Klein af »paranoid« karakter - de er aggressive, overgribende og inkorporerende (Klein, 1947). På det logiske eller epistemologiske niveau er »manglen på objektet« derimod ifølge Lacan det »hul« eller »brud« i signifiantkæden, som subjektet forsøger at fylde ud på signifiantniveauet, dvs. i talen. Det er dette forhold, som gør det muligt at opdage subjektets sandhed i hans tales lineære bevægelse - fordi alle andre relationer, fantasier osv. i sidste ende vil vise sig på det niveau af repræsentation, som talen er. At vi netop i talen kan opdage subjektets »sandhed« (»mangel på objektet«) er en anden måde at omtale det ubevidste på. Psykosens tankeforstyrrelser og hallucinationer og neurosens forglemmelser og fortællelser er altsammen ubevidste repræsentationer i talen af ikke-symboliserede relationer. Det ubevidste er således noget, der foregår mellem to mennesker, når »manglen på objektet« blander sig i deres tale.

Narcissisme, grandiositet og tomhed

Ud fra denne systematisering af imaginære og symbolske identifikationsfunktioner i psyken skal vi herefter se nærmere på narcissismen som det kliniske udtryk for en tilstand, der i psykostrukturel henseende ligger i overgangsfeltet mellem psykose og neurose.

Hos Freud afgrænses narcissismen som den følelsesmæssige centrering omkring det egne selv, en samling af libidoen omkring den egne krop, som indebærer det psykologiske jeks konstituering. »Det er en nødvendig antagelse, at der fra begyndelsen ikke forefindes en enhed i individet, som lader sig sammenligne med jeg'et. Jeg'et må nødvendigvis udvikles. De autoerotiske drifter er imidlertid oprindelige. Der må altså på en eller anden måde føjes noget til autoerotikken, en ny psykisk aktion, for at forme narcissismen« (1914, s. 91-92). Der sker således i den primære narcissisme en følelsesmæssig identifikation af jeg'et - igennem en »ny psykisk aktion«, nemlig den følelsesmæssige spejling i den anden, alter-ego, som giver barnet den første fornemmelse af at være *mig*.

I narcissismens spejlende identifikation af selvet er det nødvendigt at overveje nærmere, hvad identifikation vil sige i denne sammenhæng. Identi-

fikation er noget, som forekommer på forskellige niveauer af psykoseksuel udvikling og som hænger sammen med de af Freud beskrevne former for objektvalg: det narcissistiske resp. det anaklitiske eller tilknytningstypen. I primær-narcissismens spejlingsrelation har identifikationen karakter af en bemægtigen sig den anden (jvf. Klein, 1947); dens modus er introjektionen (idet der endnu ikke er foretaget et objektvalg). Dette svarer til den af Freud beskrevne *primære identifikation*, som forstås som en første primitiv form for subjekt dannelse, som er oral og inkorporativ og hvor objektbesætning og identifikation ikke kan adskilles. Den præsenteres i *Massepsykologi og jeg-analyse* (1921) som præ-objektal. I *Sorg og Melankoli* (1917) præsenterer Freud endnu en form for identifikation, nemlig melankoliens regressive identifikation med det mistede objekt (moderen).

Vi må altså skelne mellem en tidlig ikke-objektal identifikation og senere former for objektal identifikation. Desuden må der skelnes mellem på den ene side præseksuelle identifikationer med den man gerne vil *være ligesom* (f.eks. faderen), og på den anden side valget af faderen som kærlighedsobjekt, dvs. man vil ikke være ham men *have ham*.

Ifølge Freud overskrides narcissismen først i kærlighedsrelationen til den anden, dvs. objektvalget og - måske som det vigtigste - i idealdannelsen og dermed kærligheden til idealjag'et. »Dette idealjag er nu genstand for den selvkærlighed, som det virkelige jeg nød i barndommen« (Freud, 1914). Udviklingen af jag'et består netop i, at det fjerner sig fra den primære narcissisme, idet libidoen forskydes over på et udefra påtvunget jag-ideal, formidlet i børneopdragelsen (i disse sammenhænge skelner Freud ikke mellem idealjag og jag-ideal).

Narcissismen er det kliniske udtryk for den imaginære spejlingsfunktion i psyken. Der sker en stadig bevægelse mellem objektivering og identifikation, en dialektik mellem aktiv og passiv, mellem subjekt og objekt i en symmetrisk uendelighed af billeder. I den patologiske narcissisme kan denne bevægelse beskrives som en spejlrefleks, der kun kaster det tilbage som allerede er - i modsætning til selv-refleksionen, som er overskridende (Diderichsen, 1983). Spejlingsrelationen er et lukket system fra hvilket subjektet ikke kan undslippe uden medieringen fra noget tredje - det ubevidste eller identifikationen i forhold til en idealforestilling. Identifikation i forhold til idealet kan imidlertid, som Wilden (1968) gør opmærksom på, ske på såvel et imaginært som et symbolsk niveau. Sker den på et imaginært niveau bliver konsekvensen, at drengebarnets identifikation med idealet (faderen) resulterer i, at subjektet konstitueres i den *reelle faders position* og således i en uholdbar rivalisering med faderen. Det er alene den symbolske identifikation med faderen, som er en identifikation med *faderens funktion*, der bringer barnet ud over narcissismens fantasiforestillinger, idet den hverken er en reel eller en imaginær identifikation med faderen. Den symbolske identifikation er udgangen på et normalt Ødipuskompleks. I den patologiske narcissismes grandiose udgave er den idealiserende identifikation sket på det imaginære niveau.

Narcissismen har imidlertid andre former. Narcissus er ofte melankolsk. Den depressive udgave af narcissismen er i klinikken en hyppigere forekomst end den grandiose, også fordi den arrogante grandiose skal så hurtigt krakelerer, selv om den er der som udgangspunkt. Jeg vil her som modstykke til den grandiose narcissisme trække den *narcissistiske tomhedsdepression* frem. Denne kan forekomme både som en klinisk depression og - mere skjult - som en underliggende tomhedsdepression under den narcissistiske personlighedsforstyrrelsens defensive overflade af selvtilstrækkelighed (Ma-sterson, 1981).

Kristeva (1987) giver et værdifuldt bidrag til forståelsen af tomhedsdepressionen. I en poetisk redegørelse for »det melankolske imaginære« udledes to former for narcissistisk depression, en objektrettet depression (implicit aggressiv, idet sorgen ledsages af vreden mod det mistede/svigtende objekt) og en narcissistisk depression, som ikke er objektrettet og som logisk er før enhver etablering af libidinøse objektrelationer, nemlig *tomhedsdepressionen*. Denne depression/melankoli kendetegnes ikke ved ambivalens, vrede og hævnlyst over for det tabte objekt, men af en *fundamental mangel* - »his sorrow would be the most archaic expression of a narcissistic wound, unable to be symbolized or named, too precocious for any exterior agent (subject or object) to be correlated to it. For this type of narcissistic depressive, sorrow is in reality his only object; more exactly, it constitutes a substitute object to which he clings, cultivating and cherishing it, for lack of any other« (Kristeva, 1987, s. 107).

En sådan depression er narcissistisk, men ligger samtidig tæt på det psykotiske. Den relaterer sig til den første oprindelige præ-objektale identifikation, som bestod i den forskelssætten, som mangel-oplevelsen er. En identifikation, som ikke sker i forhold til noget menneskeligt, men i forhold til det andet, »*la chose*«, som for første gang lader os se os selv - men som også rejser en afgrund af sorg, af eksistentiel ensomhed. I en så bundløs sorg er det vanskeligt at se forskel på melankolien og skizofrenien - jeg er tilbøjelig til at antage, at grænsen her er subtil og at de mange selvmord blandt unge skizofrene har sin grund i en sorg af denne karakter. Kristevas videre beskrivelse bekræfter dette: »In this context, suicide is not a camouflaged act of war but a reuniting with sorrow and, beyond it, with that impossible love, never attained, always elsewhere; such are the promises of the void, of death« (op.cit.,p.cit.).

Til illustration af, hvordan sprogfunktionen kan involveres i en problematik, som er af narcissistisk karakter og som rummer tomhedens melankoli, vil jeg referere til en kasus-analyse, som er foretaget af den norske psykoanalytiker og psykolog Bjørn Killingmo (1990). Et centralt træk i narcissismen - *synlighed/usynlighed* - kommer sjældent til så klart et udtryk som i denne analyse.

Killingmos artikel drejer sig om isolations-mekanismen og det påvises, hvordan denne ikke blot skal opfattes som en specifik forsvarsmekanisme, men også kan forstås som et bredere princip for den psykiske organisation,

et princip som bl.a. kan manifestere sig i sprogfunktionen. Patienten er en ung kvinde med en meget ringe selvfølelse på trods af kompetence i henseende til uddannelse, erhverv og andre mere objektive kriterier. Killingmo påviser i analysen, hvordan patienten har isoleret det indre (affektiviteten) fra det ydre, og hvordan ordene danner grænselinien mellem de to realiteter, som repræsenteres af det indre og det ydre. Endvidere er patientens relation til det talte sprog påfaldende, idet dette er nærmest rensset for affektivitet, det er forsigtigt både i intonation og i en omhyggelig undgåen af forstærkende prædikater og ord for stærke følelser.

Det for nærværende sammenhæng særdeles interessante er Killingmos påvisning af, hvordan ordene spiller hovedrollen i patientens isolation af den indre verden fra den ydre. Blandt ordenes vigtige egenskaber er netop den, at de *giver identitet*, og den velbegavede patient formulerer dette så præcist, at kommentarer er overflødige: »If I start using words I become important and am forced to be something or somebody. But if somebody else takes words away from me, I myself disappear« (Killingmo, 1990, s. 116).

The schizophrenic state of delusion or non-experience

Den narcissistiske patient, beskrevet i forrige afsnit havde så svag en identitet, at hun knapt vovede at bruge sproget, ofte blev et tonløst og forsigtigt sprog hendes løsning. Noget tilsvarende kan iagttages hos meget sky og generte børn med ringe selvtillid - de hvisker, når nogen spørger dem om noget; men undgår ellers så vidt muligt al adfærd, som kan gøre opmærksom på dem selv. Det sikreste er at være usynlig. En alvorlig udgave af denne problematik er det mutistiske barn, som ganske enkelt nægter at tale, fordi det ikke kan finde ud af, hvem det selv er og hvem forældrene vil have, at det skal være.

Når disse særlige former for problematisk relation til det talte sprog er interessante i nærværende sammenhæng er det, fordi de med deres mere diskrete problematik formidler indsigten i det ellers for de fleste af os helt ubegribelige sammenbrud i sprogfunktionen hos den skizofrene. Det skal ikke forstås således, at der er tale om glidende overgange fra almindelig skyhed til skizofreni. Erkendelsesværdien ligger i, at de mere almindelige former for sarthed er noget, vi kender til og kan bruge som erkendelsesredskab, når vi skal forsøge at leve os ind i den skizofrenes utilnærmelige univers af barokke forestillinger eller non-experience.

Jeg vil i det følgende basere min analyse på den opfattelse, at psykotiske tilstande inden for skizofreni-paranoia spektret placerer sig på forskelligt strukturelt niveau i henseende til de organiserende principper for den psykiske funktionsmåde; en opfattelse jeg har argumenteret for i en tidligere publikation (Diderichsen, 1990).

I en sådan anskuelse vil den højst organiserede psykose være paranoiaen, som for det første ikke kendetegnes ved en sammenbrudt sprogfunktion, idet den psykiske identitetsproblematik, som kunne medføre en fragmentering af sproget, i stedet samler sig i vrangforestillingen. Problematikken er i sin karakter narcissistisk; i forfølgelsesvanviddet udfolder den sig igennem den imaginære bemægtigende identifikation med »den anden«, hvis plads den psykotiske fantasierer om at overtage og som i psykosen udnævnes til forfølgeren. I storhedsvanviddet sker der en imaginær identifikation i forhold til den Anden, hvilket resulterer i storhedsfantasierne om Jesus, Michael Jackson eller med et islæt af dansk middelmådighed Simon Spies.

I forhold hertil befinder skizofrenien sig på et lavere niveau af psykostrukturel organisering. Her finder jeg det velbegrunder at skelne - omend måske lidt subtilt - mellem to former for psykisk organisation. Differentieringen går mellem objekt-rettet og ikke objekt-rettet. Den første form udtrykker sig i hallucinatoriske fænomener, som repræsenterer vemodige narcissistiske drømme om det tabte objekt. Identifikationen er en imaginær identifikation i forhold til den hallucinerede anden. Til denne gruppe hører også de skizofrene, hvis tanker og tale styres af »ånder«, »engle« eller »stemmer«. Her er selve den imaginære identifikation i opløsning - selvets imaginære identitet trækkes ud i en tiltagende decentrering med stadig svagere forbindelseslinier. I selvets opløsning i decentreringen bliver den »imaginære anden« mere og mere uklar - til sidst blot »stemmer« eller »ånder«.

Den anden form af skizofrenien, som i mange tilfælde også vil være slutpositionen for den ovennævnte, er den ikke-objektale skizofreni. Den er lukket, autistisk og udtrykker sig stort set kun i fragmenterede ordrester; et sprog, som består i en ukontrolleret glidning af ord uden sammenhæng og uden forbindelseslinier til enhver »realitet«. Forankringen af talen er i sådanne fremskredne psykoser forkastet - talen fortsætter, men kommunikationen ophører. Dette er det skizofrene univers af »non-experience«. Anskuer vi denne tilstand ud fra overvejelser over identifikationen er vi tilbage i de før-objektale binære oppositioner, som for første gang gjorde barnet opmærksom på sig selv; men som også gav anledning til den mangeloplevelse, som ligger bag den depressive tomhed. Mens barnets fonemisk-semanticke handling (jvf. Freuds barnebarn) gav anledning til en identitetsskabende udvikling, er der intet indhold i den skizofrenes oppositioner, de tjener alene det at sætte et tegn, et mærke i verden - og måske i den handling opleve et sekund af identitet. Men denne identitet er lige så flygtig som tegnet, der afløses af et andet, fordi intet holder sammen på tegnene, så der dannes en betydning. Det er netop den handling at sætte ord på nærvær/fraværs erkendelsen, som er identitetsskabende, fordi to tegn her knyttes sammen - *Fort-Da* - hvorved der skabes betydning. Først herved kan tegnet via betegnelsen/ordet repræsenteres i et sprog/betydningssystem, og dermed i sin særlige relation til subjektet. Man kan forestille sig, at der for den skizofrene i fremskreden sygdomsfase kun eksisterer »Fort« eller »Da«, men ikke sammenbindingen i en meningsstruktur. Tanketomhed er

totalfravær (Fort), tankemylder er totalnærvær (Da), hvis jeg må tillade mig at associere lidt frit. Den skizofrene er tilbage der, hvor barnet startede sin erkendelsesproces.

Vender vi tilbage til de skizofrene, hvis sproglighed ikke et gået helt i opløsning, er symptomerne på den begyndende proces af desorganisering alligevel tydelige. Den skizofrene har som noget af det første problemer med de personlige pronominer. Det er i talen uklart, hvem der er 1. person/subjekt for sætningen og hvem der er 2. person/objekt. Også 3. person - mellemværendet mellem de to - kan efterhånden blive uklart. Disse forhold er overbevisende dokumenteret af Rosenbaum & Sonne (1979). At der forekommer disse grammatiske vanskeligheder er et meget tydeligt udtryk for en manglende symbolsk identifikation - hvem er »jeg« i et uoverskueligt system af personlige relationer? Vi kan her - uden at tænke i regression - referere til det 2 årige barn, som foretrækker egennavne frem for personlige pronominer, fordi »jeg« kan være hvem som helst. Alle siger jo »jeg« om sig selv. En helt speciel udformning får problematikken hos paranoikeren, som i sin narcissistisk bemægtigende identifikation med »følgere« får byttet om på subjekt og objekt (1. og 2. person) som følge af den omvendt af mellemværendet (3. person) mellem de to, som er sket (kærlighed er blevet til had).

Disse eksempler på »psykotisk grammatik« er alle udtryk for varianter af og grader af den »manglende symbolisering«. Symbolsk identitet har i sidste ende med Ødipuskomplekset at gøre. Uden at gøre en lang historie ud af det, vil jeg omtale, at en analyse af Ødipuskompleksets mulige interpersonelle grammatikker er foretaget i Andkjær Olsens store værk om dette kompleks (Andkjær Olsen, 1988). En analyse, som jeg finder på mange måder uddyber Lacans mere abstrakte og flyvske overvejelser gennem en konkretisering af dem på et psykologisk niveau.

Afslutningsvist kan det være vigtigt at pege på, at disse teoretiske analyser af symboliserings- og identifikationsprocesser hos psykotiske faktisk finder holdepunkter i observationer, som ligger uden for psykoanalysen. Det patologiske jeg, som aldrig har fundet et svar på sin identitet på et symbolsk niveau, vil vise dette i sine psykotiske symptomer - det manglende svar resulterer i afværgende mekanismer over for den endelige sandhed om subjektet. Sammenhængen mellem psykosen og den manglende symbolisering kan vi finde en empirisk støtte for der hvor vi måske mindst ventede at finde den - i den empiriske skizofreniforskning. En række empiriske undersøgelser har således dokumenteret en sammenhæng mellem kommunikationsforstyrrelser i forældres indbyrdes relation og tankeforstyrrelser hos deres senere skizofrene barn (f.eks. Rund, 1978, 1983). Det er sandsynligt, at en stærkt forstyrret kommunikation i en familie gør det umuligt for barnet at finde ind i den »symbolske orden«, som måske ikke er til at få øje på.

Det ubevidste og uendeligheden

Det spørgsmål, som stilles i alle former for psykiske lidelser, er spørgsmålet: *Hvem er jeg?* Med sin forstand kender det neurotiske subjekt altid svaret - jeg ved, hvem jeg selv er ligesom jeg ved, hvad jeg selv siger. Den narcissistiske tvivler og søger bekræftelsen. Psykoanalysens radikalitet ligger i, at den med antagelsen om det ubevidste udfordrer illusionen om viden. Sandheden ligger ikke i viden, men i erkendelse. Den psykiske lidelses symptomer udtrykker vore forsøg på at undgå at kende sandheden.

Der er noget svimlende ved at beskæftige sig med psykotiske tilstande - et kig ud over livets kant. Måske fordi den psykotiske i sit vanvid er nærmere sandheden. Det svimlende opstår ved mødet med psykens uendelighed af muligheder, alle de ikke levede liv, som åbner sig, når man beskæftiger sig med det ubevidste. Hvem ville vi have været, hvis ... ?

Psyken er lige så uendelig som talrækken eller verdensrummet. Nye livsmuligheder skabes i nuet, i interaktionen med det andet menneske; ikke afdækket væren realiseres i en ny relation - det være sig et andet menneske eller et foretagende, et engagement. Den menneskelige bevidsthed kan ikke på en gang rumme denne uendelighed af livsmuligheder - af måder at have at gøre med det faktum på, at vi blot er snefnug, som hvirvler imellem himmel og jord på et tilfældigt tidspunkt i universets historie. Det liv, vi lever, manifesteres som de måder, hvorpå vi organiserer vort liv ud fra mere overskuelige perspektiver: uddannelses- og arbejdsmæssige mål, samlivsformer og børneopdragelse, kulturelle og politiske mål. Det er praktisk og i en vis forstand også effektivt. Set ovenfra - i perspektiv af universets historie - ligner det ikke desto mindre til forveksling en myretue, præget af tilsyneladende formålstjenlig travlhed («gå til myren og bliv vis» kan forstås på mere end en måde). Når vi går tur på Assistens kirkegård og viser vor lille søn Martin Andersen Nexø's grav er det et forsøg på at fastholde et perspektiv - ellers bliver børneopdragelsen umulig.

Det kræver en anden slags bevidsthed at erkende det uomgængelige vilkår som uendeligheden er og med den dødeligheden. I Milan Kunderas bog *Udødeligheden* skildres det, hvordan menneskers handlinger og måder at leve deres liv på er forsøg på at få del i udødeligheden. Forestillingen om udødelighed er en narcissistisk illusion, som deles af alle andre end de sindssyge, filosofferne, kunstnerne og melankolikerne.

REFERENCER

- DIDERICHSEN, B. (1983): Lille spejl på væggen der ... *Psyke & Logos*, 4,1, 74-87.
- DIDERICHSEN, B. (1990): *Hinsides forstanden. En psykologisk analyse af forfølgelsesvanviddet*. Aarhus Universitetsforlag.
- FREUD, S. (1896): Brev 52. I: S. Freud. *Aus der Anfängen der Psychoanalyse. Briefe an Wilhelm Fliess, Abhandlungen und Notizen aus den Jahren 1887-1902*. Frankfurt/M: Fischer Verlag, 1962.
- FREUD, S. (1914): Om indførelsen af begrebet narcissisme. I: *Metapsykologi 1*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1915): Det ubevidste. I: *Metapsykologi 1*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1917): Sorg og melankoli. I: *Metapsykologi 1*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1920): Hinsides lystprincippet. I: *Metapsykologi 2*. København: Hans Reitzel, 1976.
- FREUD, S. (1921): Massepsykologi og jeg-analyse. I: *Metapsykologi 2*. København: Hans Reitzel, 1976.
- KILLINGMO, B. (1990): Beyond Semantics. *International Journal of Psycho-Analysis*, 71, 113-126.
- KLEIN, M. (1947): Notat om schizoide mekanismer. I: M. Klein. *Psykoanalyse af børn*. København: Rhodos, 1973.
- KRISTEVA, J. (1987): On the melancholic imaginary. In: S. Rimmon-Kenan (ed). *Discourse in Psychoanalysis and Literature*. New York: Methuen.
- KUNDERA, M. (1990): *Udødeligheden*. København: Gyldendal.
- LACAN, J. (1977): *Ecrits. A Selection*. London: Tavistock Publication.
- MAGARO, P.A. (1980): *Cognition in Schizophrenia and Paranoia: The Integration of Cognitive Processes*. Hillsdale, New Jersey: Laurence Erlbaum Ass.
- MAGARO, P.A. (1981): The Paranoid and the Schizophrenic: The Case for Distinct Cognitive Style. *Schizophrenia Bulletin*, Vol. 7, No. 4, 632-661.
- MASTERTSON, J.F. (1981): *The narcissistic and borderline disorders*. N.Y.: Brunner/Mazel Publ.
- MORELL, A. (1991): Kærlighed og melankoli i Hegels æstetik. *Almen Semiotik*, 4, 69-81.
- OLSEN, O.A. (1988): *Ødipus-komplekset*. København: Hans Reitzel.
- ROSENBAUM, B. (1986): Når virkeligheden svigter. *Psyke & Logos*, 7,1, 22-38.
- ROSENBAUM, B. & SONNE, H. (1979): »Det er et bånd der taler«. København: Gyldendal.
- RUND, B.R. (1978): Den skizofrenes tenkning og forældrenes kommunikasjon - en eksplorerende undersøkelse. *Nordisk Psykologi*, 30, 3, 238-254.
- RUND, B.R. (1983): *Skizofrene pasienter og deres foreldre: En studie av kognitive forstyrrelser og kommunikasjonsavvik*. Universitetet i Oslo. Upubliceret doktoravhandling.
- VYGOTSKIJ, L.S. (1934): Thought in Schizophrenia. *Archives of Neurology and Psychiatry*, 31, 1063-1077.
- VYGOTSKIJ, L.S. (1956): Henfald af begreber ved schizofreni. I: L.S. Vygotskij m. fl. *Om barnets psykiske udvikling*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1982.
- WILDEN, A. (1968): Lacan and the Discourse of the Other. in: Wilden, A. (1968). *The Language of the Self. The Function of Language in Psychoanalysis by Jacques Lacan*. Baltimore: Johns Hopkins Press.